

Σπύρος Α. Μοσχονάς

Εμμανουήλ Κριαράς: Ο αρχειοθέτης

Κύριε πρώην Πρόεδρε της Δημοκρατίας, κύριε πρώην Πρωθυπουργέ, κύριε πρώην Υπουργέ, κύριε πρώην Πρόεδρε του Αρείου Πάγου, εκλεκτοί προσκεκλημένοι, κυρίες και κύριοι,

Ο Εμμανουήλ Κριαράς γεννήθηκε στις 15/28 Νοεμβρίου του 1906, στον Πειραιά. Η καταγωγή του είναι από την Κρήτη. Τα παιδικά του χρόνια τα έζησε στον Αδάμαντα της Μήλου. Ολοκλήρωσε τη δημοτική και μέση εκπαίδευση στα Χανιά της Κρήτης (1914-1924). Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα (1924-1929) και αργότερα, με υποτροφίες, στα Πανεπιστήμια του Μονάχου (1930) και του Παρισιού (1938-1939, οπότε ο πόλεμος τον έφερε πίσω στην Ελλάδα· τις σπουδές του στο Παρίσι τις συνέχισε στα 1945-1948, «σε προχωρημένη για σπουδαστή ηλικία»). Από το 1950 ζει στη Θεσσαλονίκη.

Έχοντας από το φθινόπωρο του 1938 μια λαμπρή διατριβή για τις πηγές του *Ερωτόκριτου*¹, ο Κριαράς ετοιμαζόταν για ακαδημαϊκή σταδιοδρομία στη νεοελληνική φιλολογία. Διέγνωσε πολύ νωρίς την ανάγκη η νεοελληνική γραμματεία να μελετηθεί υπό συγκριτική προοπτική. Την ολοκλήρωση του *doctorat d'état* που ετοίμαζε σχετικά με τις γαλλικές επιδράσεις στα λογοτεχνικά ρεύματα της Ελλάδας του 19. αι. τη ματαίωσε όχι τόσο η αποτυχία του το 1948 να εκλεγεί στην έδρα της νέας ελληνικής φιλολογίας στο

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης όσο η συνακόλουθη, αντισταθμιστική, εκλογή του, δύο χρόνια αργότερα (1950), στην έδρα της βυζαντινής φιλολογίας, «παρόλο που», όπως παραδέχεται «δεν είχα γραπτό επιστημονικό έργο σ' αυτόν τον τομέα»². Θα περιγράψει την περίοδο έρευνας και διδασκαλίας από την έδρα αυτή, δεκαοκτώ ολόκληρα χρόνια, ως μία «επιστημονική λοξοδρόμηση»³, η οποία πάντως απέφερε πλούσιο ερευνητικό και εκπαιδευτικό έργο.

Το 1968 η χούντα τον απέλυσε από το Πανεπιστήμιο. Του απαγόρευσε επίσης να μεταβεί στο Παρίσι, όπου του είχε προσφερθεί η έδρα της νέας ελληνικής φιλολογίας στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών. Όπως και πολλοί άλλοι, ο Κριαράς έζησε τη δύσκολη επταετία της δικτατορίας σε εσωτερική εξορία.

Οι αντιξοότητες αυτές, ακαδημαϊκές και πολιτικές, τον έστρεψαν ολοκληρωτικά στη σύνταξη του μεγάλου έργου της ζωής του, του *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας 1100-1669*. Το έργο αυτό το οραματίστηκε κατά τη θητεία του στο Μεσαιωνικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών (1930) και το σχεδίαζε ήδη από το 1956. Εξέδωσε τον πρώτο τόμο του Λεξικού το 1969. Ο τελευταίος (ΙΔ', μέχρι το λ. *παραθήκη*) εκδόθηκε το 1997. Έχει πλέον παραχωρήσει στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας το αρχείο του Λεξικού του.⁴

Από το 1974 ο Κριαράς συμμετέχει ενεργά στη «γλωσσική μεταπολίτευση», όπως ονόμασε ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης την περίοδο που διανύουμε σήμερα. Είναι ο εισηγητής του μονοτονικού

---

¹ *Μελετήματα περί τας πηγάς του "Ερωτοκρίτου", Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 27 (1938).

² *Πραγματώσεις και όνειρα. Σταθμοί μιας πορείας*, Θεσσαλονίκη: Ιανός, 2001, σ. 24.

³ *Ο.π.*, σ. 26.

⁴ Ο ΙΕ' τόμος προγραμματιζόταν από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας για το 2005. Μέχρι στιγμής έχει εκδοθεί μία δίτομη επιτομή των δεκατεσσάρων τόμων (Α' τ. 2001, Β' τ. 2003).

συστήματος που καθιερώθηκε στην παιδεία, τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη από το 1982. Ευρύτερα γνωστός έγινε από τις δημόσιες παρεμβάσεις του κατά τη μεταπολιτευτική αυτή περίοδο. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης συνόψισε τη μεγάλη προσφορά του Ψυχάρη σε μία φράση: «Ένα όνομα και μια εποχή»⁵. Η γλωσσική μεταπολίτευση είναι η εποχή του Κριαρά.

Από τα λίγα αυτά βιογραφικά του Κριαρά δεν θα μπορούσα να παραλείψω αναφορά στην πολύτιμη συντρόφισσα του βίου του Αικατερίνη Στριφτού, το «χαρούδι» της ζωής του, όπως την αποκαλούσε. Παντρεύτηκαν το 1936. Έφυγε από τη ζωή το 2000, βυθίζοντάς τον σε βαρύ πένθος. «Πίστευα πάντα», γράφει για την Τιτίκα του, «ότι η αγάπη στη ζωή οδηγεί στον έρωτα και τα δύο μαζί στην παραγωγική εργασία»⁶.

«Αυτό φιλοδόξεσα να διδάξω: την αγάπη στην εργασία και τη μέθοδο στην εργασία»⁷. Ο Κριαράς είναι άνθρωπος που εργάζεται με πείσμα. Πείσμα για δουλειά, πείσμα στη δουλειά. Το ίδιο πείσμα που έχει για τη ζωή. Τα κίνητρα και οι στόχοι της εργασίας του δεν είναι ατομικά. Το έργο του ολόκληρο εμπνέεται από τα ιδεώδη του δημοτικισμού, του σημαντικότερου πνευματικού κινήματος στην Ελλάδα των νεότερων χρόνων, όπως το αξιολογεί ο ίδιος. Ο Κριαράς δουλεύει με το κίνητρο του παιδαγωγού, του αναμορφωτή, του διδάχου. Μεγάλο μέρος του έργου του είναι αφιερωμένο στο έργο άλλων. Γράφει με απλότητα και ευγένεια. Από τις εργασίες του, ακόμη και όταν μιλάει για τον εαυτό του, ο ίδιος λείπει. Λέει «εγώ» και μ' έναν μαγικό τρόπο ακούγεται «εμείς».

---

⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Μνημόσυνα. Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946 [α' έκδ. 1929], σ. 3.

⁶ *Πραγματώσεις και όνειρα*, ό.π., σ. 18.

⁷ Συνέντευξη στην Ο. Αντωνοπούλου, «Το παράγγελμά μου ήταν[:]
'εργάζεσ[τ]ε'», *Αγγελιοφόρος*, 27/3/2002 (αναδ. στο *Ανιχνεύσεις. Γλωσσικά και φιλολογικά μελετήματα. Συμβολή στο χρονολόγιο του δημοτικισμού*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, σ. 311-314).

*

Κυρίες και κύριοι, θα χρειαζόμασταν ολόκληρη τη βραδιά για ν' απαριθμήσω τους μισούς μόνο τίτλους των δημοσιευμάτων του. Για το πλούσιο έργο του Εμμανουήλ Κριαρά υπάρχουν ευτυχώς αρκετές εργογραφίες, με γνώση και ευαισθησία γραμμένες. Τρεις έχουν εκδοθεί αυτοτελώς: του Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη, *Το συγγραφικό έργο του Εμμανουήλ Κριαρά. Εβδομήντα χρόνια*⁸, της Αλεξάνδρας Λαμπράκη-Παγανού, *Εργογραφία Εμμανουήλ Κριαρά*⁹, και του Παναγιώτη Χρ. Ζιώγα, *Εμμανουήλ Κριαράς. Βιογραφικά – Εργογραφικά*¹⁰.

Είναι ευτύχημα ότι όλες οι καταγραφές έργων του, ακόμη και οι πιο πρόσφατες, χρειάζονται συμπλήρωση. Αν πάρουμε ως αφετηρία το 2000, τότε στους περίπου εξακόσιους πενήντα καταγεγραμμένους στις εργογραφίες τίτλους θα πρέπει να προσθέσουμε ουκ ολίγα νέα δημοσιεύματα: μία *Επιλογή από το έργο του*¹¹, το αυτοβιογραφικό *Πραγματώσεις και όνειρα. Σταθμοί μιας πορείας*¹², τα *Γράμματα Ψυχάρη προς Νικόλαο Πολίτη*¹³ και τα *Νέα γράμματα Ψυχάρη προς Νικόλαο Πολίτη*¹⁴, τις συγκεντρωτικές εκδόσεις *Ανιχνεύσεις. Γλωσσικά και φιλολογικά μελετήματα. Συμβολή στο χρονολόγιο του*

---

⁸ Αθήνα: Δόμος, 2000.

⁹ Ηράκλειο: Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, 2001.

¹⁰ Θεσσαλονίκη, 2001, με συμπληρωμένο κατάλογο δημοσιευμάτων στο *Αλκή. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Εμμανουήλ Γ. Κριαρά*, επιμ. Χ. Μπαμπούνης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση & Δήμος Μήλου, 2004, σ. 9-42. Των τριών αυτών μονογραφιών έχουν προηγηθεί: η «Αναγραφή δημοσιευμάτων Εμμανουήλ Κριαρά, 1932-1972, με την επιμέλεια μαθητών του», Θεσσαλονίκη 1972, κ.ά. εργογραφικά σχεδιάσματα, το πιο περιεκτικό από τα οποία είναι του αείμνηστου Γιώργου Γ. Αλισανδράτου, «Ο Εμμ. Κριαράς και το Λεξικό του της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας (1100-166)», *Νέα Εστία*. ΡΚΕ'.1484 (1989), σ. 580-587.

¹¹ Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2000.

¹² Θεσσαλονίκη: Ιανός, 2001.

¹³ Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2003.

¹⁴ Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2004.

δημοτικισμού¹⁵ και *Ερευνητικά*,¹⁶ αλλά και αρκετά άλλα, επικαιρικά, παρεμβατικά, ή ιστορικά κείμενα, που δεν έχουν ακόμη βρει τη θέση τους σε μια συγκεντρωτική έκδοση. Αυτές τις μέρες τυπώνονται επίσης τα *Γράμματα λογίων του περασμένου αιώνα*¹⁷, όλα από το πλούσιο αρχείο του, ενώ είναι έτοιμο ένα εκτενέστατο ανθολόγιο του Ψυχάρη. Έτοιμη είναι και μία εκτενής μελέτη του για τον Θεοτοκά καθώς και μία μικρότερη για τον Δημήτρη Πάλλα¹⁸. Θα συμφωνήσετε ότι τόσο πλούσιο έργο σε μία εξαετία μόλις δεν μπορεί εύκολα να ενταχθεί στην κατηγορία των «παραλειπομένων». Επίσης, τα τελευταία χρόνια ο Κριαράς συμπληρώνει την αυτοβιογραφία του, την οποία δεν φαίνεται να βιάζεται να ολοκληρώσει και πρόθυμα την εγκαταλείπει για άλλες ενασχολήσεις.

Ο Εμμανουήλ Κριαράς εφαρμόζει και στο δικό του έργο τις προσεκτικά βήματα της *αρχαιοθέτησης* που εφάρμοσε στη φιλολογία, μεσαιωνική και νέα, και στη λεξικογραφία, τις επιστήμες που με συνέπεια υπηρέτησε και υπηρετεί. Πρώτο βήμα της αρχαιοθέτησης είναι η *συγκέντρωση*: τα περισσότερα δημοσιεύματά του βρίσκουν βαθμιαία τη θέση τους σε συγκεντρωτικές εκδόσεις που επιμελείται ο ίδιος¹⁹. Ο Κριαράς είναι αρχαιοθέτης συστηματικός του εαυτού του. Δεύτερο βήμα της αρχαιοθέτησης είναι η *ταξινόμηση*: το έργο του Κριαρά εντάσσεται σε κατηγορίες που ο ίδιος έχει υποδείξει. Ακολουθώντας τα νήματα του πιο πρόσφατου έργου του, μπορούμε τον κύριο όγκο των δημοσιευμάτων του να τον εντάξουμε στις ακόλουθες κατηγορίες: Α) Βυζαντινή και νεοελληνική φιλολογία, Β) Ιστορία του δημοτικισμού, Γ) Χρήση της δημοτικής.

---

¹⁵ Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2004, με γράμματα του Ψυχάρη στο Χρυσόστομο Γιανιάρη κ.ά., σ. 140-187, καθώς και εκτενέστατο χρονολόγιο και βιβλιογραφία του δημοτικισμού, σ. 321-419, 433-442.

¹⁶ Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2005.

¹⁷ Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2006.

¹⁸ Υπό δημ. στα *Θέματα Λογοτεχνίας*.

¹⁹ Βλ. και Μαστροδημήτρης, *ό.π.*, σ. 6.

A) Βυζαντινή και νεοελληνική φιλολογία

Έργο ζωής που ο Κριαράς αναγκάστηκε να εμπιστευτεί σε άλλους είναι βέβαια το μνημειώδες Λεξικό του της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας. Μικρότερες μελέτες του σχετικά με τη δημώδη μεσαιωνική γραμματεία περιλαμβάνονται στα *Μεσαιωνικά Μελετήματα. Γραμματεία και γλώσσα* (τ. Α' και Β'),²⁰ και στον εξίσου επιβλητικό τόμο *Γλωσσοφιλολογικά. Ύστερο Βυζάντιο – Νέος Ελληνισμός*²¹. Οι μελέτες αυτές συμπληρώνουν τις κριτικές και ερμηνευτικές εκδόσεις κειμένων που ο Κριαράς μας έδωσε από πολύ νωρίς: την *Πανώρια* του Γεωργίου Χορτάτση²², τα *Ιφιγένεια – Θυέστης - Κλαθμός Πελοποννήσου* του [Πέτρου] Κατσαΐτη²³, τα *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα [Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Βέλθανδρος και Χρυσάτζα, Φλώριος και Πλάτζια-Φλώρα, Ιμπέριος και Μαργαρώνα]*²⁴, το *Ανακάλημα της Κωνσταντινόπολης*²⁵, κ.ά. μικρότερα της κρητικής γραμματείας κείμενα που αναδημοσιεύτηκαν στα *Μεσαιωνικά Μελετήματα*.

Ας σημειωθεί ότι στο πεδίο της βυζαντινής δημώδους γραμματείας, το εκδοτικό έργο του Κριαρά συνδέθηκε άρρηκτα με το λεξικογραφικό του έργο. Η σύνταξη του Λεξικού της Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας απαίτησε πολλές φορές είτε την έκδοση ολόκληρων κειμένων είτε τη διόρθωση επιμέρους χωρίων, που γίνονταν από τον ίδιο και τους συνεργάτες του²⁶. Το Λεξικό, από την άποψη αυτή, λειτούργησε για σαράντα ολόκληρα χρόνια σαν ένα

---

²⁰ Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1988.

²¹ Θεσσαλονίκη, 2000.

²² Θεσσαλονίκη 1975 [α' έκδ. ως *Γύπαρις*, Αθήνα, 1940].

²³ Αθήνα, 1950.

²⁴ Αθήνα, 1955.

²⁵ Β' έκδ. Θεσσαλονίκη, 1965 [α' έκδ. Θεσσαλονίκη, 1956].

²⁶ Βλ. τους καταρτισμένους από την Κομνηνή Πηδώνια «Πίνακες χωρίων μεσαιωνικών κειμένων που διορθώνονται στο Λεξικό Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας Ε. Κριαρά», *Βυζαντινά* 7 (1975), σ. 223-250 (για τους τόμους Α'-Γ')· *ΕΕΦΣΑΠΘ ΚΒ'* (1984), σ. 461-475 (για τους τόμους Δ'-Η').

τεράστιο ερευνητικό πρόγραμμα, προτού ο όρος αποκτήσει τη νεότερη, κάπως αγοραία σημασία του, ένα πρόγραμμα αναζήτησης, έκδοσης, διόρθωσης, ερμηνείας, αποδελτίωσης και, τέλος, ληματογράφησης, της γλώσσας των βυζαντινών δημωδών κειμένων· επίσης, ένα πρόγραμμα στο οποίο πολλοί νέοι ερευνητές εκπαιδεύτηκαν με τα χρόνια.

B) Ιστορία του δημοτικισμού

Έντονο είναι το ενδιαφέρον του Κριαρά για ζητήματα ιστορικά του δημοτικισμού. Ο Κριαράς σχεδίαζε μια μεγάλη ιστορία ή εγκυκλοπαίδεια του δημοτικισμού. Δείγμα αυτής της συγγραφικής του φιλοδοξίας είναι οι «Σκέψεις για μίαν εγκυκλοπαίδεια του δημοτικισμού»²⁷ καθώς και η πρόσφατα εκδομένη «Συμβολή στο χρονολόγιο του δημοτικισμού»²⁸. Αν τα δύο αυτά δημοσιεύματα παρουσιάζουν το περίγραμμα, ένα γενικό συγγραφικό σχέδιο, και καταγράφουν τις πηγές που θα έπρεπε να μελετηθούν, πλήθος δημοσιεύματα του Κριαρά συγκροτούν, δυνάμει, τα περιεχόμενα της μεγάλης αυτής ιστορίας, τα κεφάλαια, τις ενότητες, ακόμη και τις σημειώσεις εργασίας, που συχνά έχουν αφετηρία προσωπικά του βιώματα και αναμνήσεις. Ξεχωριστά θα ήθελα να αναφέρω ένα μικρό κείμενο για τον αδελφό του, «Ο αδελφός μου 'Πάβλος'. Ένας ορνιθοκόμος δημοτικιστής»²⁹, του οποίου βρίσκω συγκινητική την τόσο ελεγχόμενη συγκίνηση που το διαπερνά.

Ο Κριαράς έχει γράψει περιεκτικές μονογραφίες για εξέχουσες προσωπικότητες του δημοτικισμού: *Διονύσιος Σολωμός. Ο βίος – Το έργο*³⁰, *Ψυχάρης. Ιδέες - αγώνες - ο άνθρωπος*³¹, *Κωστής Παλαμάς*.

---

²⁷ *Τα πεντάλεπτά μου στην ΕΡΤ και άλλα γλωσσικά*, Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης-Παιδεία, 1988 [α' έκδ. 1987], σ. 236-280.

²⁸ *Ανιχνεύσεις*, ό.π.

²⁹ *Ελλωτία* 10 (2002), σ. 17-20 (αναδημοσιευμένο στις *Ανιχνεύσεις*, ό.π., σ. 282-285).

³⁰ Αθήνα: Εστία, 1972 [α' έκδ. Θεσσαλονίκη, 1957].

*Ο αγωνιστής του δημοτικισμού και η κάμψη του*³², *Ελισαίος Γιανίδης. Ο νηφάλιος*³³, καθώς και μικρότερες μελέτες που συγκέντρωσε στους τόμους: *Φιλολογικά Μελετήματα. 19ος αιώνας*³⁴, *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του δημοτικισμού*³⁵, *Λόγιοι και Δημοτικισμός*³⁶, *Η γλώσσα μας. Παρελθόν και παρόν*³⁷, *Θητεία στη γλώσσα*³⁸, *Γλωσσοφιλολογικά. Ύστερο Βυζάντιο – Νέος Ελληνισμός*³⁹, *Ανιχνεύσεις*⁴⁰ και *Ερευνητικά*⁴¹.

Με τα βιβλία του αυτά ο Κριαράς θέλησε να μνημειώσει το έργο των δημοτικιστών, να κρατήσει ζωντανή την παράδοση, σε μια εποχή που, απ' ό,τι φαίνεται, χρειαζόταν μνήμες. Έργο για το έργο άλλων: ο αφιερωματικός χαρακτήρας που έχει συχνά το έργο του Κριαρά αποπνέει το ήθος μιας άλλης εποχής, ήθος που χάνεται σήμερα, καθώς φαίνεται δύσκολο πια να δημιουργηθούν νέες πνευματικές παραδόσεις.

Ο Κριαράς βέβαια γράφει την ιστορία του δημοτικισμού με τον παραδοσιακό τρόπο: ως ιστορία προσωπικοτήτων. Νομίζω πάντως ότι

³¹ Αθήνα: Εστία, 1981 [α' έκδ. Θεσσαλονίκη, 1959].

³² Αθήνα: Γκοβόστης, 1997.

³³ Θεσσαλονίκη, 1999.

³⁴ Αθήνα: Φιλιππότης, 1979 [Σολωμός, Βηλαράς, Κάλβος, Ψυχάρης, Κονεμένος, Tommaseo].

³⁵ Τ. Α', Αθήνα: Καστανιώτης, 1986 [Ροΐδης, Βλάχος, Κονεμένος, Βερναρδάκης, Πάλλης, Παλαμάς, Τριανταφυλλίδης, Βενιζέλος].

³⁶ Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1987 [Συκουτρής, Γληνός, Ι. Θ. Κακριδής, Ν. Ανδριώτης, Πέτρος Χάρης κ.ά.].

³⁷ Θεσσαλονίκη, 1992 [Ψυχάρης, Άμαντος, Τριανταφυλλίδης, Βάρναλης, Αποστολάκης, Κουντουράς, Φώτος Πολίτης, Ι. Θ. Κακριδής, Κ. Θ. Δημαράς, Λίνος Πολίτης, Τσοπανάκης, Πρεβελάκης, Νίκος Σβωρώνος, Σταμάτης Καρατζάς κ.ά.].

³⁸ Αθήνα: Γκοβόστης, 1998 [Ξερόπουλος, Φωτιάδης, Χρ. Χρηστίδης, Καζαντζάκης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ελύτης, Στυλιανός Αλεξίου, Τσοπανάκης κ.ά.].

³⁹ Ό.π. [Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ερωτόκριτος, Μοισιόδακας, Πέτρος Κατσαΐτης, Πάλλης, Τριανταφυλλίδης, Καζαντζάκης, Βάρναλης κ.ά.].

⁴⁰ Ό.π. [«Ένας αιώνας δημοτικισμού (1888-2000)», Ψυχάρης, Πάλλης, Εφταλιώτης, «Συμβολή στο χρονολόγιο του δημοτικισμού» κ.ά.].

⁴¹ Ό.π. [Ψυχάρης, Χρηστίδης, Κ. Θ. Δημαράς, Α. Τζάρτζανος κ.ά.].

αυτού του τύπου η εξιστόρηση ανταποκρίνεται αρκετά πιστά στον διαφωτιστικό χαρακτήρα του δημοτικιστικού κινήματος. Σήμερα η ιστορία αυτή θα γραφόταν σαν ένα κεφάλαιο της *ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας*, σε συγκριτική προοπτική, αφού και σε πολλές άλλες χώρες διαμορφώθηκαν συνθήκες διγλωσσίας ανάλογες με αυτές που επικράτησαν στην Ελλάδα· θα γραφόταν επίσης σαν μία ιδιόζουσα περίπτωση *γλωσσικής τυποποίησης*, που οδήγησε με πολύ μεγάλη καθυστέρηση στην καθιέρωση δημόδους *λόγιας* γλώσσας· θα γραφόταν σαν ιστορία συγκρότησης ενός εθνικού δικτύου επικοινωνίας, ακόμα και σαν ιστορία αντίθετων προσπαθειών συγκρότησης και ελέγχου της εκπαίδευσης, και κατ' αρχήν του ελληνικού πανεπιστημίου. Αλλά και πάλι, νομίζω, σε μία τέτοια νεότερη εξιστόρηση θα βάραιναν σημαντικά οι αναφορές στις προσωπικότητες. Η «κοινή γλώσσα» δεν νοείται χωρίς πρότυπα και τα πρότυπα τα διαμορφώνουν πρόσωπα.

Γ) Χρήση της δημοτικής

Μία ξεχωριστή ομάδα δημοσιευμάτων του Κριαρά καταγίνεται με την περιγραφή και τη ρύθμιση της δημοτικής. «Γλωσσικά θέματα» περιλαμβάνονται σε αρκετά από τα βιβλία που προανέφερα (αποτελούν, λ.χ., ξεχωριστή ενότητα στα πρόσφατα *Ερευνητικά*⁴²) και στους ακόλουθους τόμους: *Άρθρα και σημειώματα ενός δημοτικιστή*⁴³, *Η σημερινή μας γλώσσα. Μελετήματα και άρθρα*⁴⁴, *Τα πεντάλεπτά μου στην ΕΡΤ και άλλα γλωσσικά*⁴⁵.

Καρπός της πολύχρονης τριβής του με τη νεοελληνική γλώσσα είναι και το *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*⁴⁶,

---

⁴² «Γλωσσικά θέματα», σ. 158-209.

⁴³ Θεσσαλονίκη: Εστία, 1979.

⁴⁴ Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης-Παιδεία, 1984.

⁴⁵ Ό.π.

⁴⁶ Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1995.

που ήταν έτοιμο ήδη από το 1985. Το Λεξικό αυτό, όπως επισημαίνει ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης, «ξεχωρίζει ως προς την ευστοχία των ερμηνευμάτων και την πληρότητα στην επεξεργασία των χρήσεων κάθε λήμματος»⁴⁷. Αν και δεν βασίζεται σε σώμα κειμένων, εντυπωσιάζει πράγματι η φυσικότητα των παραδειγμάτων του και η λιτότητα των ορισμών του. Έχω την εντύπωση πως, απουσία άλλων, ιδρυματικών λεξικών (όταν καταρτιζόταν το δικό του), ο Κριαράς θέλησε να παρουσιάσει και Λεξικό αλλά και ένα παράδειγμα για το πώς θα έπρεπε να είναι ένα Λεξικό της σημερινής «κοινής» γλώσσας.

*

Το τρίτο και μεγαλύτερο βήμα σε μια αρχειοθέτηση είναι η *ερμηνεία*. Ο ίδιος ο Κριαράς (με τα αυτοβιογραφικά του κείμενα, με την ευκαιρία διαφόρων απολογισμών καθώς και με την *Επιλογή από το έργο του*) θέλησε, πιστεύω, να υποδείξει τους τρόπους με τους οποίους θα ήθελε να γίνει δεκτή –να ερμηνευτεί– η συνεισφορά του.

Το φιλολογικό έργο του Κριαρά εστιάζεται στη γλώσσα της περιόδου 1200-1700, την οποία ονομάζει «πρωτονεοελληνική». Στο εναρκτήριο μάθημά του ως καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ταυτίζει την «πρωτονεοελληνική» περίοδο της λογοτεχνίας με την «υστεροβυζαντινή» περίοδο⁴⁸. Αυτός είναι και ο σημαντικότερος λόγος που οι βυζαντινολογικές του μελέτες δεν θα μπορούσαν εύκολα να διακριθούν από τις νεοελληνικές – όχι επειδή η βυζαντινή φιλολογία στάθηκε για τον Κριαρά μια αναγκαστική ακαδημαϊκή επιλογή. Ο Κριαράς αντιμετώπισε τη βυζαντινή φιλολογία με τον τρόπο του μεγάλου επιστήμονα, στρέφοντάς την προς τα δικά του νεοελληνικά ενδιαφέροντα.

---

⁴⁷ Γ. Μπαμπινιώτης, «Λεξικογραφικό Επίμετρο», στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, σ. 2058.

Στη μερική αυτή ταύτιση βασίζεται άλλωστε και το Λεξικό του της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας. Στη δημώδη μεσαιωνική ο Κριαράς αναζήτησε τις πηγές της σημερινής γλώσσας. Ερευνητική του υπόθεση είναι ότι η «πρωτονεοελληνική» γλώσσα, όπως την ονομάζει, υποτυπώνεται στα «δημοτικά ή δημοτικίζοντα» κείμενα της ύστερης βυζαντινής και της πρώτης μεταβυζαντινής περιόδου. Από εκεί, κατά τον Κριαρά, πηγάζει η σημερινή γλώσσα. Το Λεξικό της Μεσαιωνικής Δημώδους «στην ουσία είναι λεξικό της νέας ελληνικής στην παλαιότερη μορφή της», λέει ο ίδιος⁴⁹, και ως τέτοιο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, μετά την ολοκλήρωσή του, για τη συγκρότηση, επιτέλους, ενός *ιστορικού λεξικού της νέας ελληνικής γλώσσας*.

Ο Κριαράς ασχολήθηκε με τις απαρχές της νεοελληνικής γλώσσας θέλοντας να καταδείξει την ύπαρξη γλώσσας υπό διαμόρφωση, από την οποία προέκυψε η νεότερη «κοινή» και η τυποποιημένη γλώσσα. Το έργο του ανταποκρίθηκε έτσι από πολύ νωρίς σε δύο συνδυασμένα *επιστημονικά* αιτήματα του δημοτικισμού: α) να αποδειχτεί ότι *υπάρχει* η διαμορφωμένη αυτή γλώσσα (ότι «υπάρχει πραγματικώς και όχι κατά φαντασίαν ιδεολογικώς», όπως θα έλεγε ο Κοδρικάς) και β) να καταδειχτεί ότι τη γλώσσα αυτή πιστότερα την περιγράφει και ορθολογικότερα τη ρυθμίζει το *πρότυπο* της δημοτικής.

Στο πρώτο αίτημα ανταποκρίνονται οι φιλολογικές εργασίες του Κριαρά και το *ιστορικό* λεξικογραφικό του έργο. «Την απόφασή μου για τη συγκρότηση Λεξικού της μεσαιωνικής δημώδους γραμματείας την ενίσχυε και η δημοτικιστική μου ιδεολογία, την οποία κατά

---

⁴⁸ «Η μεσαιωνική ελληνική γραμματεία», *Γλωσσοφιλολογικά*, ό.π., 46 κ.ε.: βλ. επίσης «Οι όροι 'μεσαιωνικός' και 'νεοελληνικός' στη γραμματολογία μας», στα *Μεσαιωνικά Μελετήματα*, τ. Α', ό.π., σ. 405-407.

⁴⁹ Παρατίθεται από τον Αλισανδράτο, ό.π., σ. 585.

κάποιο τρόπο θα εξυπηρετούσε το συγκροτούμενο λεξικό», εξομολογείται στο βιβλίο του *Πραγματώσεις και Όνειρα*⁵⁰.

Στο δεύτερο αίτημα του δημοτικισμού, να καταδειχτεί δηλαδή ότι τη διαμορφωμένη γλώσσα πιστότερα την περιγράφει και ορθολογικότερα τη ρυθμίζει το *πρότυπο* της δημοτικής, ο Κριαράς ανταποκρίθηκε με τις άλλες δύο μεγάλες κατηγορίες δημοσιευμάτων του, τα κείμενα για τον δημοτικισμό και τα κείμενα για τη δημοτική, καθώς και με το *συγχρονικό* λεξικογραφικό του έργο (*Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*).

Σε περιόδους που δεν είχε κατακάσει ο κουρνιαχτός του γλωσσικού ζητήματος, ο Κριαράς έδωσε τις μάχες του στο πεδίο της έρευνας, ασκώντας με τον τρόπο αυτό μια γλωσσική πολιτική διακριτική, αλλά αποτελεσματική. Όταν με το ξύπνημα της μεταπολίτευσης ξανασηκώθηκε ο κουρνιαχτός, ο Κριαράς ήταν εκεί, έτοιμος για την τελευταία νίκη του δημοτικισμού, την καθιέρωση της δημοτικής, που σήμανε ταυτοχρόνως και το τέλος αυτού του κινήματος.

*

Κυρίες και κύριοι, μεγάλοι επιστήμονες είναι εκείνοι που εισηγούνται και επεξεργάζονται καινοτόμους τρόπους *συγκέντρωσης, ταξινόμησης και ερμηνείας* (με μία λέξη: *αρχειοθέτησης*) του υλικού με το οποίο καταπιάνονται – και σε τούτο κυρίως διαφέρουν απ' όσους απλώς ακολουθούν ή εφαρμόζουν τους τρόπους αρχειοθέτησης που έχουν εισηγηθεί άλλοι.

Ο Εμμανουήλ Κριαράς ανήκει στους λίγους εκείνους που μπόρεσαν να εισηγηθούν νέους τρόπους συγκέντρωσης, ταξινόμησης και ερμηνείας. Με τις προσωπογραφίες που συνέθεσε αναδείχτηκε σε αρχειοθέτη του έργου άλλων, του συλλογικού έργου των

---

⁵⁰ Ό.π., σ. 26.

δημοτικιστών. Με τις συγκεντρωτικές εκδόσεις των έργων του και με τα αυτοβιογραφικά του κείμενα έγινε αρχειοθέτης του εαυτού του, διεκδικώντας περιόπτη θέση στο κίνημα του ύστερου δημοτικισμού. Και με τη συγκέντρωση, ταξινόμηση και ερμηνεία «ομιλιών και κειμένων», ο Κριαράς αναδείχθηκε σ' έναν από τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλόλογους και λεξικογράφους.

«Η ανάλυση μιας γλώσσας επιτελείται πάντα πάνω σ' ένα σώμα ομιλιών και κειμένων», γράφει ο Φουκώ⁵¹. Χρησιμοποίησα τον όρο «αρχειοθέτης» έχοντας κατά νου την περίφημη φράση του Ντελέζ για τον Φουκώ: «ένας νέος αρχειοθέτης»⁵². Δεν θέλω να νοηθεί ο όρος αυτός με αρνητικές συνδηλώσεις. Αρχαιοθέτης είναι εκείνος που αποκαλύπτει έναν κόσμο, που ενώνει με μία γραμμή σημεία απομακρυσμένα και ασύνδετα, είναι συνεπώς αυτός που *δημιουργεί* έναν κόσμο. Η εντύπωση κάποιου που προσεγγίζει για πρώτη φορά το έργο του Κριαρά είναι ότι το έργο του συντίθεται από ψηφίδες, από πετραδάκια διαφορετικά, με όλα τα χρώματα, όλες τις σημασίες, όλες τις δυνατότητες συνδυασμού. Χρειάζεται κανείς να βγει από το έργο για να μπορέσει ν' αντιληφθεί το αριστούργημα που σχηματίζεται· ν' αντιληφθεί την ερμηνεία που είχε κατά νου ο αρχειοθέτης.

Το έργο του Κριαρά, θα μπορούσε να πει κανείς, δεν είναι ολοκληρωμένο, αφού ούτε το μεγάλο Λεξικό του έχει αποπερατωθεί ούτε ο ίδιος έχει σταματήσει να προσθέτει ψηφίδες. Αλλά η εικόνα έχει πια σχηματιστεί. Η ερμηνεία του έργου του Κριαρά εξαρτάται πια από το τι ακριβώς εμείς σήμερα μπορούμε και θέλουμε να κάνουμε με αυτό, εξαρτάται από τους τρόπους που εμείς θα επιλέξουμε να το συνεχίσουμε.

---

⁵¹ Μ. Φουκώ, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα: Εξάντας, 1987, σ. 171.

⁵² Gilles Deleuze, *Φουκώ*, μτφ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: Πλέθρον, 2005, σ. 19.